

NYA AVHANDLINGAR

Karin Eriksson-Aras: *Ljudrum. En studie av ljud och lyssnande som kulturell praktik*. Institutionen för kulturantropologi och etnologi, Uppsala universitet 2017. Etnolore 37. 180 s., ill. English summary. ISBN 978-91-506-2670-4.

Karin Eriksson-Aras doktorsavhandling *Ljudrum. En studie av ljud och lyssnande som kulturell praktik* är en monografi på 180 sidor. Avhandlingen behandlar ljudmiljöer och ljud som meningsbärande element och hur ljudmiljöer skapar sammanhang och upprätthåller mänsklig interaktion. Genom avhandlingen visar Eriksson-Aras att ljud spelar en viktig roll för etnografiska beskrivningar.

Eriksson-Aras arbete faller väl inom ramen för vad som brukar kallas ”soundscape-forskning” och som fått ny aktualitet i vetenskapliga avhandlingar under de senaste åren. I den svenska språkmiljön tänker jag främst på etnologen Olle Stenbäcks *Den ofrivilliga lyssnaren. Möten med butiksmusik* och musikvetaren Kaj Ahlsveds *Musik och sport. En analys av musik-användning, ljudlandskap, identitet och dramaturgi i samband med sportevenemang*, som båda lades fram 2016.

Eriksson-Aras avhandling syftar till att undersöka: a) hur ljud bildar distinkta, kognitiva och spatiala enheter, ljudrum; b) hur ljudrum konstituerar former av mänsklig interaktion. Eriksson-Aras vill också c) begreppsliggöra studiet av ljudrum och att bidra till en svensk terminologi för att beskriva och analysera ljud och ljudrum.

Utgångspunkten för studien är ett antal urbana ljudmiljöer i centrala Istanbul. Men inne-

håller också två jämförande fallstudier: en dramatisk bussresa längs Bosporen och ett besök på landsbygden i nordöstra Turkiet. De övergripande frågeställningarna i avhandlingen anknyter nära till avhandlingens syfte om hur ljudrum skapas och hur de etableras och upprätthålls.

Eriksson-Aras utgår från fysikern Pehr Sällströms tankar i *Sinnena ljuger inte* (1999) om att ljud är rörelse – ljud kan förstås både fysiskt och socialt. Med den utgångspunkten kan ljud förstås både kommunikativt, som en faktisk förflyttning eller som energi. Författaren utreder också inledningsvis skillnaden mellan att höra och att lyssna, där hörandet är en obearbetad varseblivning medan lyssnandet alltid innebär ett moment av tolkning och selektion. Just det selektiva i lyssnandet återkommer i olika delar av avhandlingen för att förklara aktörernas medskapande i ljudrummet.

Begreppet ”ljudlandskap” (soundscape) introducerades av den kanadensiske kompositören och författaren Murray Schafer i slutet av 1960-talet och diskuterades i *Our sonic environment and the soundscape – the tuning of the world* (1977). Schafer menar att ett soundscape är allt det ljud som omger människor, ljudlandskapet eller den akustiska omgivningen. Men Schafer lägger också in ett perceptionsperspektiv i begreppet – ”såsom det uppfattas och förstås av en lyssnare”. Eriksson-Aras utgår från Schafers tankegodts men anpassar det till sina syften:

Medan begreppet soundscape mer handlar om något sorts landskap passar *ljudrum* bättre för mina syften. [...] Istanbuls soundscape består av många ljudrum: i basaren, utanför basaren, de små bakgatorna, vid torg, tunnlår och på Galatabron över Bospo-

ren. I min undersökning reserverar jag begreppet soundscape för ett större sammanhang medan ljudrum är empiriskt avgränsbara enheter. Ett soundscape kan innehålla många ljudrum (s. 17).

För Eriksson-Aras är "ljudrum" en urskiljbar mindre enhet. Ljudrummet karaktäriseras av vissa specifika återkommande ljud. Effekten blir att den närvarande lyssnaren så småningom etablerar en förväntan (igenkänning) inför hur ljudrummet kommer att låta även nästa gång – en igenkänning som kombinerar det auditiva och det fysiska rummet till en enhet. Författaren diskuterar även liknande koncept hos andra forskare, som till exempel sociologen Alfred Schütz "life worlds" (1962) och urbanforskaren Rowland Atkinsons "acoustic territories" från artikeln "Ecology of sound. The sonic order of urban space" (2007). Hon resonerar också med stöd hos Henri Bergson och Owe Ronström (1992) kring tidsbegrepp och rum. Ur denna diskussion kommer så Eriksson-Aras egen definition av ljudrum:

Ljudets dynamik och framkomlighet påverkas såväl av den arkitektoniska uppbyggnaden som ljudrummet omges och formas av, som av vilka ljud som rör sig där. I ett ljudrum rör sig människor kommunikativt och samtidigt med varandra (s. 19).

Jag förstår Eriksson-Aras ljudrum som en avskiljbar plats där det ljudande samspelar med det fasta "arkitektoniska" och omskapas kontinuerligt genom mänsklig interaktion.

Avhandlingen har en fenomenologisk och hermeneutisk utgångspunkt. Inte minst genom antagandet att ljudrummens upprättande har en perceptuell startpunkt. Metoden är fältarbete genom ett antal fallstudier – ett urval av ljudmiljöer i Istanbul bildar studiens empiriska underlag. Författarens utgångspunkt är att nalkas dessa ljudmiljöer så förutsättningslöst som möjligt och hon anlägger ett abduktivt tillvägagångssätt, det vill säga en pendling mellan induktiv och deduktiv metod. Pendlingen innebär att forskaren i inledningsfasen går in förutsättningslöst i det empiriska materialet och låter intrycken skapa sammanhanget. Utifrån detta analyseras iakt-

tagelserna varefter man går tillbaka och prövar hypoteser och slutsatser i nya empiriska studier. Eriksson-Aras har här influerats av den norska kulturhistorikern Anne Eriksens *From antiquities to heritage. Transformation of cultural memory* (2014).

Författaren har också inspirerats av användningen av "mer-än-representationell teori" som influerat och utvecklats inom delar av etnografien under senare år. Grundidén som Eriksson-Aras tar till sig är att utveckla den etnografiska beskrivningen genom att lägga till element i skildringen, i denna studie handlar det naturligtvis om att tillföra iakttagelser av ljuden som en viktig pusselbit i förståelsen av och beskrivningen av platser och miljöer. Den mer-än-representationella teorins intellektuella rötter kommer från fenomenologin med ledande namn som filosoferna Maurice Merleau-Ponty och Martin Heidegger. Enligt dessa tänkare är begrepp som rörelse, interaktion och performans nödvändiga komplement i etnografien. Kulturgeografen Hayden Lorimer initierade beteckningen "more-than-representational" i *Cultural geography. The busyness of being "more-than-representational"* (2005). Den bärande idén hos Lorimer är att utvidga basen för etnografiska beskrivningar. I Eriksson-Aras fall handlar det alltså om att lägga till iakttagelser av ljudfenomen i beskrivningen av sociala och kulturella rum.

Eriksson-Aras empiriska utgångspunkt är beskrivningen och upplevelsen av sex ljudmiljöer eller ljudrum i centrala Istanbul. Metoden är abduktiv där författaren gör förutsättningslösa "ljudpromenader" (soundwalks) för att i nästa skede analysera och tolka upplevelserna. Hon diskuterar i samband med presentationen av metod också svårigheten att beskriva ljud. Här utgår hon från de svenska etnologerna Barbro Klein och Sverker Hyltén-Cavallius diskussioner av problem med transkription i allmänhet (Klein 1990) och svårigheterna att finna ett användbart språk vid analys och beskrivning av musik. Hyltén-Cavallius konstaterar i sin avhandling *Minnets spelrum* (2005) att det finns ett motstånd mot användandet av musikerter inom etnologin. Eriksson-Aras tar detta ett steg

till och menar att det föreligger ett ännu större problem vid diskussionen av ljud, eftersom det där i ännu mindre grad finns någon överenskommen terminologi. ”Kulturforskningen lider brist på användbara, etablerade analogier och metaforer”, menar hon (s. 31). Eriksson-Aras gör här valet att tydligt etablera en terminologi hämtad från akustik- och musikfälten. Hon tänker sig att tydligt motiverade och förklarade akustik- och musikbeteckningar ska underlätta förståelsen av ljudbeskrivningar och att detta även ska kunna vara till nytta i andra framtida studier inom etnologin.

I kapitel två redovisar författaren resultaten av sina ljudpromenader. Samtliga ljudrum i avhandlingen återfinns i Istanbulns centrala delar, närmare bestämt i stadsdelen Eminönü. Området är välkänt för alla Istanbulbor och ligger strategiskt lokaliserat i skärningspunkten mellan öst och väst vid Galatabrons västra fäste. Bron över Bosporen förbinder stadens två halvöar. Området har historiskt varit en av de mest aktiva platserna för handel under såväl den bysantinska som den ottomanska tiden. ”Platsen har varit en central handels- och mötesplats för Istanbulbor sedan 1600-talet och anses ge en typisk atmosfär av det ’gamla’ Istanbul” (s. 20). Eriksson-Aras har döpt sina ljudrum efter deras respektive typiska aktiviteter eller fysiska konstruktioner. Vi får följa hennes ljudpromenader i ”Tunneln i Karaköy”, ”Galatabron över Bosporen”, ”Leksakstunneln”, ”Mellanrummet”, ”Gatuförsäljarnas ljudrum” och ”Kryddbasaren”.

Nedan följer ett längre citat ur beskrivningen av ”Gatuförsäljarnas ljudrum”. Beskrivningen är mustig med en tydlig närhet och många detaljer.

I de trånga gränderna vid utomhusbasaren trängs ljud och rörelser med varandra. Alla röster som samsas blir ett rörligt sorl. Människorna tränger sig fram mellan ostdiskar och gatustånd där oliver, fisk och allehanda godsaker ropas ut om vartannat. De röster som sticker ut är försäljarnas. Här verkar de tävla med varandra om att fånga kunder. Med melodisk röst och samstämda ramsor ger försäljarna ifrån sig sina utrop. Ljudrummet har hög ljudvolym och relativt stor ambitus, vilket gatuförsäljarnas röster bidrar

till. Med starka bröstregister ropas gaturamsorna ut. Ljudrummet är tätt och rytmen av steg blir osammanhängande. Trängseln är stundtals så pass påfallande att jag inte kan urskilja ljudet av mina egna eller någon annans fotsteg, utom vid tillfällen när det plötsligt blir en lucka i trängseln.

Plötsligt utbryter ett plågsamt *rungande* och *öronbedövande* ljud. Strömmen har gått och generatorerna startar. Människor flyr bort från ljudkällan som blir alltför påtaglig, stark och obehaglig. Interaktionen följer ljudets förändring tydligt. Ljudrummet har övergått till att bli generatorernas; det maskinella oljudet har tagit över platsen totalt. Det har fått en annan tonart, en annan ljudvolym och ambitus. Ambitus är nu liten eftersom det är ett enda rungande, öronbedövande ljud som överröstar allt annat. Volymen är betydligt högre än innan. Även ljudrummets centrum och periferier påverkas av generatorns oljud. Fokus på gatuförsäljarnas röster försvinner. Gränserna till detta plötsligt nytillkomna ljudrum går där oljudet inte längre gör ont i öronen, bortom mellanrummets gränser, nära leksakstunneln. När sedan strömmen kommer tillbaka återgår ljudrummet till att vara gatuförsäljarnas igen. Återgången sker stegvis. Det tar en stund innan försäljarna är igång med samma energi som innan (s. 71–72).

I beskrivningen av ”Gatuförsäljarnas ljudrum” framstår kampen – kampen om att ta plats och om att ta ljudrummet i besittning. Inledningsvis kämpar gatuförsäljarna med sina rop mot varandra om herraväldet men genom ett oväntat strömavbrott tar generatorernas buller för ett ögonblick makten över ljudrummet. Men detta är endast temporärt – så snart strömmen är tillbaka återgår allt till det vanliga. Eriksson-Aras använder sig av språkliga grepp för att levandegöra situationen, genom att beskrivningen genomgående görs i presens ökas närvarokänslan och vi känner som läsare att vi snarare är deltagare än observatörer. Musik- och akustiktermer som används i beskrivningen markeras och förklaras i särskilda faktarutor direkt på sidan.

I kapitel fyra diskuterar författaren rytm i förhållande till ljudrum. Hur olika rytmmönster i stadsljuden tycks samverka och skapa en polyrytmisk väv. Eriksson-Aras konstaterar att alla ljud i hennes ljudrum är temporalt strukturerade. De har en tidslinje och en morfologi. Som exempel använder hon ljudet av fotsteg som skapar rytmiska ordningar. Kapitlet avslutas med en mycket intressant exkurs: en bussresa längs Bosporens strand. Bussresan illustrerar ljudrummets förändring i samspel mellan människor över tid i olika situationer – hur värme, stress och yttre faktorer påverkar interaktionen bland passagerarna och därmed bussens ljudrum.

I det följande kapitlet diskuteras människans förmåga till selektivt lyssnande. Exemplet är den unge näsduksförsäljaren Fatih som bedriver sin försäljning vid Galatabron i ett ständigt larm och oväsen. Fatih får exemplifiera skillnaden mellan fokuserat och perifert lyssnande. Pojken filtrerar bort oönskade ljud, för att istället koncentrera sig på det han verkligen vill höra. Eriksson-Aras visar att inte bara lyssnandet sker aktivt, utan också borthörandet. Fatih registrerar inte när bilar tutar eller när någon ropar. Han fortsätter sin lek med stor koncentration. Vissa utstickande ljud, som till exempel ett fyrverkeri, kan dock tränga igenom.

I kapitel sex görs ytterligare en exkurs. I en utflykt till Erzurum i nordöstra Turkiet diskuteras tystnadens betydelse med utgångspunkt i psykologen Håkan Svenbros artikel ”Meditation över tystnad” (2008). I bergen i landskapet Erzurum har tystnaden en naturlig plats i ljudrummet. Men det har den också i det livliga och kaotiska Eminönü, menar författaren. I stadsmiljön kan tystnad ju till exempel uppstå när de mänskliga ljuden absorberas av bruset.

I det avslutande kapitlet återvänder Eriksson-Aras till avhandlingens inledande frågor och resonerar om hur de kunskaper som kan utvinnas ur empiriska studier av avgränsade ljudmiljöer i Istanbul också skulle kunna bidra till kunskapande på ett mer generellt plan.

Författaren menar att ljudrum kan ses som distinkta, kognitiva och spatials enheter. Att de är *distinkta*, det vill säga empiriskt avgränsbara, med urskiljbara gränser och övergångar.

Ljud ger information om plats, orientering och kommunikation, producerar interaktionsmönster och påverkar människors sinnesstämning, lyssnande, kroppsspråk, navigering, samspelsform, sociala mönster, fysiska förflyttning och uppfattning av tid och rum. Ljudrum som *kognitiva* enheter särskiljer olika mentala processer, känslor, viljor, tänkande och information i ljudrummen. Ljud påverkar inte bara för stunden, utan kan också etsa sig fast som minnen som går att åkalla genom att repriserat ljudet eller tänka på det. I ljud ryms även tystnader (s. 152).

Här diskuteras också hur ljudrum konstituerar former av mänsklig interaktion och hur de kan ses som kulturliga – det vill säga mänskligt skapade inom en social och kulturell kontext.

Sammanfattningsvis står det klart att Karin Eriksson-Aras avhandling på flera sätt bryter ny mark inom den etnografiska forskningen. Den kanske viktigaste insikten som förmedlas i hennes arbete är att vår perception av omvärlden har fler dimensioner än den visuella – vi varseblir med alla sinnen i samspel och det ljudande har troligen större betydelse för vår förståelse av socio-kulturella fenomen än vi normalt inser.

Jag tilltalas också av det öppna förhållningssättet i studien. Genom abduktion, som en grundläggande metodologisk ansats, tydliggör forskaren sitt eget tolkningsarbete, vilket är mycket sympatiskt. Det är ett intressant sätt att beskriva hur etnologisk forskning i fält faktiskt utförs. Forskaren tar intryck – utan att ha förutfattade idéer om vad som kan komma att observeras eller förstås. Sen analyseras och tolkas materialet och prövas återigen genom iakttagelser på fältet.

Däremot ställer jag mig frågande till några andra analysverktyg. Varför musikaliska metaforer? Det framgår inte av avhandlingen varför dessa skulle ge en bättre beskrivning av ljudrummens kommunikativa skeenden än andra beskrivande termer? Emellanåt kan jag också tycka att förklaringarna av den akustiska och musikaliska terminologin tar alltför stort fokus från innehållet. De förklarade termerna ligger också på en mycket ojämn nivå – somliga ver-

kar helt självklara. Behöver vi få ”mummel” definierat som ”prat som nästan inte hörs” (s. 84)?

Man kan också fråga sig varför studien fokuserar så starkt på det audiella perspektivet. Det verkar rimligt att tänka sig att om man fullföljer Hayden Lorimers idéer med en ”more-than-representational” etnografi, så borde alla sinnen tas med i beaktande. Den mänskliga perceptionen bygger rimligtvis inte bara på syn och hörsel utan i lika utsträckning på smak, lukt och taktila intryck.

Hur som helst är mitt generella intryck att Karin Eriksson-Aras skrivit en avhandling som berikar den moderna etnografien med nya infallsvinklar när ljuden tar plats i beskrivningen. Förhoppningsvis kommer denna studie att inspirera andra forskare till att utveckla det etnografiska fältarbetet.

Dan Lundberg, Stockholm

Niklas Huldén: *Kustbor och det materiella arvet. Upptecknad egendom som indikator för kulturell anpassning i sydvästra Finlands skärgård 1700–1900*. Åbo Akademi förlag – Åbo Akademi University Press, Åbo 2018. 498 (+ 4) s., ill. English Summary. ISBN 978-951-765-899-7.

Vid fakulteten för humaniora, psykologi och teologi vid Åbo Akademi har fil. lic. Niklas Huldén disputerat i nordisk etnologi. Som titeln och sidomfånget anger behandlar han sorgfälligt föremålskulturen i Åbolands skärgård under två sekel. Utgångspunkten är ett bland etnologer välbekant men numera lite bortglömt källmaterial: bouppteckningar.

I avhandlingen undersöks arvsflöden av föremålspopulationer som leder till en helhetsbild av hur saker och ting ska vara, baserad både på lagstiftning och på lokala uppfattningar om det betydelsefulla och förändringar över tid. Människornas liv speglas genom den materiella världen, men *inte* dess idémässiga innehåll eller till exempel agens. Föremålen betraktas i stället

som indikatorer för anpassade överlevnadsstrategier. Det förutsätts att föremålen verkligen har blivit använda. Deras antal och värdering, eller särredovisning under skilda rubriker, antas motsvara den relativa betydelsen för dess ägare, och dessa ställningstaganden landar i avhandlingens två huvudsyften: 1. Kan huvudnäringar eller binäringar urskiljas genom den materiella kulturen i olika skärgårdsområden, och 2. Hur förändras denna mellan 1700- och 1800-talen. Kulturekologisk teori används för att förklara varför vissa föremål redovisas och andra inte och leder vidare till ytterligare syften eller delmål: 3. Bouppteckningar som källa och dess möjligheter för att belysa huvudfrågorna, samt i någon mån 4. Hur bouppteckningarna speglar samhällets mer generella organisatoriska utveckling.

Författarens utgångspunkt har varit projektet ”Miljö i förändring – samhälle i förändring” som initierades i början av 1990-talet, och det har styrt valet både av tidsperiod och geografi. Förhållanden under 1700- och 1800-talen studeras genom en rät linje från Virmoviken i norr ut till åländska Kökar. I underlaget ingår 315 bouppteckningar från 15 nuvarande kommuner i skärgårdens ”längszoner”, som på samma gång är folkligt förankrade och vetenskapligt etablerade, men med tillägg av en ”kustzon”. Hela området kan sägas ha varit socialt sett relativt homogent, med få arvingar (det vill säga med lägre nativitet än på fastlandet) och med relativt få uttalat fattiga. Människors näringsinriktning låg här främst på boskapsskötsel och fiske. In på 1800-talet ökade befolkningen genom inflyttning till tidigare obebodda områden och det resulterade i en starkare betoning av fisket. Ett i vissa avseenden homogent undersökningsområde verkar vara en förutsättning för möjligheterna att kunna särskilja drag som har att göra med människornas kulturekologiska anpassning till de naturliga förutsättningarna, för att kunna skilja dem från ekonomiska, demografiska eller andra faktorer som har att göra med social klass och så vidare. Det finns förstås för- och nackdelar med styrningen från projektet. Till nackdelarna synes höra den långa tidsperioden och en geografi där bouppteckningsmaterialet inte är det mest optimalt bevarade. Till fördelarna kan